

Richard Olehla

Perspektivy konce

Thomas Pynchon
a americký román
po 11. září

KAROLINUM

Perspektivy konce

Thomas Pynchon a americký román po 11. září

Richard Olehla

Recenzovali:

Mgr. Daniel Soukup, Ph.D.

PhDr. Ladislav Nagy, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum

Redakce Petra Bílková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2014

© Richard Olehla, 2014

ISBN 978-80-246-2502-7

ISBN 978-80-246-2536-2 (pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

Obsah

Poděkování	8
Úvod	9
Teorie apokalypsy	15
Apokalypsa a apokalyptická hnutí	15
Prvky apokalypsy	16
Apokalypsa, apokalyptismus, milenarismus	17
Rysy apokalyptických a milenaristických hnutí	19
Stručný přehled vývoje chápání času v apokalyptickém myšlení	20
Paranoia	23
Apokalypsa v literatuře	25
Apokalyptismus a milenarismus v americké kultuře	29
Apokalyptické prvky v dílech Thomase Pynchona	36
Zjevení pravdy	36
<i>V</i> jako válka	37
Apokalyptický tón trubky v <i>Dražbě série 49</i>	38
Zjevení prostřednictvím nukleárního referentu v <i>Duze přitažlivosti</i>	42
Paranoia	46
Lacanův koncept otcovské autority	49
Kulturní paranoia	52
Jazyková paranoia	54
Sémiotická paranoia	56
Metafora jako cesta k Bohu	62
Paranoia, nebo schizofrenie?	63
Andělé a andělské postavy	65
Povaha komunikace mezi anděly a lidmi, padlí andělé	65
Vheissu jako anděl smrti: andělské postavy ve <i>V</i>	70

Andělé zvěstování: mariánský kult v <i>Dražbě série 49</i>	74
Vznešení andělů: Rilkeho andělé v <i>Duže přitažlivosti</i>	76
11. září 2001	79
Apokalyptická událost v americké kultuře	79
Před pádem železné opony	82
Clintonova administrativa	84
Vzestup antiamerikanismu	85
Islámský radikalismus a přípravy na 11. září	86
11. září jako test politické korektnosti	87
11. září jako apokalyptická událost v pohledu Jacquesa Derridy	93
11. září v literatuře	97
Význam 11. září jako dějinné události	97
„9/11 novel“ vs. „post-9/11 novel“	98
11. září jako literární téma	99
Hledání smyslu	103
Don DeLillo: <i>Cosmopolis; Padající muž</i>	103
Jonathan Safran Foer: <i>Příšerně nahlas a k nevíře blízko</i>	107
Ken Kalfus: <i>Americký problém</i>	110
Paul Auster: <i>Brooklynské panoptikum; Muž ve tmě</i>	113
John Updike: <i>Terrorista</i>	115
Závěr	118
Bibliografie	121
Summary	128

Autor by tuto knihu rád věnoval svým dětem.

Poděkování

Ke vzniku této knihy zásadním způsobem přispěla dr. Hana Ulmanová, na jejíchž seminářích autor zjistil, že o literatuře se dá přemýšlet jinak, než jak ho to do té doby učili. Nesmírně přínosnými kritickými a koncepčními poznámkami přispěl prof. Martin Procházka z Ústavu anglofonních literatur a kultur Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Bez jejich vkladu, zájmu a přispění by tato práce nikdy nevznikla.

Text knihy pozorně přečetli dr. Ladislav Nagy, vedoucí katedry anglistiky na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, a dr. Daniel Soukup z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy; odvedli obrovský kus práce, za což jim patří upřímné díky.

Úvod

Apokalyptická tematika neboli vize konce světa, má v kontextu moderních amerických dějin z hlediska filozofického, kulturně- a literárně-historického klíčovou úlohu. Na apokalyptickém mýtu byla vystavěna odlišnost amerického národa, jeho „privilegovaná mise“¹, apokalypsa tedy tvoří nedílnou součást americké kulturní historie. Samotný termín „apokalypsa“ má především v dnešní době mnoho významů a je základem pro celou řadu výkladů a teorií, avšak jeho původní význam je poměrně úzce vymezen: pochází z řeckého *apokalypsein* (zjevit, odhalit, odkrýt). Takto relativně úzce jej chápe i tato kniha, jež si klade za cíl prozkoumat podoby a možnosti zjevení konečné pravdy, významu, smyslu v prvních třech románech klasika postmoderní americké literatury Thomase Pynchona a v dílech, která se tematicky dotýkají největší události moderní americké historie, totiž teroristických útoků 11. září 2001. Zjevení pravdy o povaze tohoto světa, respektive fikčního světa zde představených děl, tu hraje zásadní úlohu. Paradoxem nicméně zůstává, že zjevení takové pravdy je prakticky nedosažitelné. Analyzované romány jsou totiž založeny na premise, že žádná „univerzální“ pravda neexistuje – není tedy co zjevovat. Maximum, jehož lze dosáhnout, je série jakýchsi soukromých apokalyps, čistě individuálních zjištění, u nichž je význam formulován na základě individuální zkušenosti, nikoli dějinného vývoje. Tento fenomén není samozřejmě v moderní literatuře žádnou novinkou, objevuje se například již v *Šarlatovém písmenu* Nathaniela Hawthorna.²

---

1 Procházka, M.: „Apocalypticism in American Cultural History 2: Revelations of the Other“, s. 79.

2 Srov. Procházka, M.: „Apocalypticism in American Cultural History 2: Revelations of the Other“, s. 80.

Apokalypsa se v dílech, jimž se tato práce věnuje, projevuje různými způsoby a celou škálou podob a atributů. Podstatnou úlohu zde hrají milenaristická očekávání, jak je definovalo biblické Zjevení sv. Jana, totiž naděje, že konec tohoto světa – a s ním spojené zjevení pravdy – přijde v blízké době. Důležitou úlohu zde mimo jiné hraje postava proroka, jenž je jakýmsi prostředníkem mezi Božím sdělením a lidmi, jimž Slovo tlumočí. Na druhé straně tohoto komunikačního procesu stojí poslové Boží, andělé, bez nichž by komunikace mezi Bohem a lidmi nebyla vůbec možná. Proroci by totiž neporozuměli Božímu sdělení o konci světa, pokud by jim jej právě andělé neinterpretovali.³ Andělé jsou nebeskými svědky dění na zemi, kronikáři (domněle) posledních dní lidstva, v moderním výkladu to jsou nicméně svědkové k lidskému osudu neteční a necitliví.

Význam proroka v apokalyptickém procesu je klíčový. Tlumočení Božího sdělení však nemůže být ze své podstaty přesné, dokonalé – při jakékoli komunikaci totiž dochází k jejímu zkreslení, interpretaci. Rétoricky se tak děje v rovině metafory, jež s sebou nutně nese předpoklad paranoie. Paranoidní pocity jsou nejen fenoménem z oblasti psychiatrie; jak argumentuje např. Victoria H. Priceová, takové pocity tvoří také „sekulární analogii ke kalvinismu a puritanismu“⁴, jenž stojí v základech americké kultury. Paranoia obyčejně pramení z pocitu, že běh dějin i nástroje, kterými historii zpracováváme, jsou motivovány touhou ovládat masy a přivlastnit si minulost tak, aby její výklad odpovídal plánům jakési skryté entity.⁵ V náboženství pak paranoia pramení z pocitu ohrožení silami temna, které se budou snažit všemi silami překazit apokalyptický plán.⁶ Důležitou úlohu zde hraje očekávání budoucnosti. Ta se však nedá empiricky ověřit, lze ji pouze předpokládat, a to na základě minulosti, či skrze svatý text, v němž je sepsána celá historie lidstva. Právě v nemožnosti dosáhnout poznání prostřednictvím vědeckého důkazu, logiky či rozumu leží základy paranoie. Jedinou cestou, jak se s ní vypořádat, je buď resignovat na touhu poznat svět v jeho celistvosti, nebo paranoi využít kreativně, jako tvůrčí princip, skrze nějž lze ve světě existovat.

Textů nabízejících analýzu úlohy apokalypsy z hlediska historického, religionistického, literárněteoretického či literárněhistorického existuje značné množství, a pokud by se jednalo pouze o díla Thomase Pyn-

3 Dus, J. A. (ed.): *Proroctví a apokalypsy III: Novozákonní apokalypsy*, s. 35.

4 Price, V. H.: *Christian Allusions in the Novels of Thomas Pynchon*, s. 1.

5 O'Donnell, P.: „Engendering Paranoia in Contemporary Literature“, s. 463.

6 Cohn, N.: *The Pursuit of the Millenium*, s. 309.

chona, mají literární kritici, vědci i čtenáři k dispozici eseje a knižní studie, jež pojednávají přímo o jednotlivých apokalyptických tématech v konkrétních dílech, až už jde o biblické motivy, roli paranoie, či analýzu andělských postav.⁷ Reflexí událostí 11. září 2001 v moderním americkém románu se však situace notně mění. Textů pojednávajících o významu 11. září z hlediska politologického, sociologického a obecně kulturního je k dispozici dostatek, ovšem na poli literárněteoretickém, nemluvě o hledisku literárněhistorickém, existuje jen velmi malý počet odborných studií. Tento nedostatek řeší tento text dvěma cestami.

Za prvé, u románů pojednávajících o 11. září se autor soustředí především na text a jeho interpretaci, přičemž tato interpretace se vždy vztahuje k ústřední otázce, totiž zda je 11. září pro hrdiny těchto románů předělovým datem, zda je jeho prostřednictvím postavám něco zjeveno, či zda z textů vyplývá, že takové zjevení pravdy není možné, případně také jaké povahy toto zjevení je. A za druhé, se tento text opírá o tři texty francouzského filozofa Jacquesa Derridy pojednávající o apokalypse: „No Apocalypse, Not Now“; „On A Newly Arisen Apocalyptic Tone Recently Adopted in Philosophy“ a *Filozofie v době teroru* Derrida se apokalyptické tematice v „nukleárním“ (poválečném) věku věnoval již dávno před 11. zářím (obě prvně jmenované eseje vyšly v 80. letech 20. století a týkají se tedy hrozby jaderné války) a na samotné 11. září 2001 záhy reagoval rozhovorem s italskou filozofkou Giovannou Borradori. *Filozofie v době teroru* je přepisem hovorů, které autorka vedla s Derridou a německým filozofem Jürgenem Habermasem na podzim roku 2001. Derridovská linie je pro propojení obou zdánlivě nesouvisejících celků velmi vhodná, neboť nabízí myšlenkovou kontinuitu a názorovou konzistenci.

Svou roli především v definici zkoumaných románů sehrálo také kritérium dostupnosti děl v českém překladu, tato monografie by chtěla sloužit jako jakýsi užitečný průvodce poučeného českého čtenáře po kapitole moderní americké literatury. Vzhledem k povaze tématu textu bylo v mnoha případech nutné pořídit překlad relevantní pasáže z originálu. Pro celou tuto knihu tedy platí, že pokud není v bibliografickém odkazu uvedeno jméno překladatele, je převod do češtiny dílem autora.

7 Např. Milesi, L.: „Postmodern Ana-Apocalypitics: Pynchon's V-Effect and the End (of Our Century)“, s. 213–243; nebo Kharpertian, T. D.: „The Apocalyptic Angel“, s. 141–144; nebo Flaxman, G.: „Oedipa Crisis: Paranoia and Prohibition in The Crying of Lot 49“, s. 41–60; nebo Johnston, J.: „Towards the Schizo-Text: Paranoia as Semiotic Regime in the Crying of Lot 49“. Z knižních studií např. Price, V. H.: *Christian Allusions in the Novels of Thomas Pynchon*; nebo Bersani, L.: *The Culture of Redemption*.

Autor chce touto knihou ukázat, že apokalyptická tematika má v současné americké literatuře vícero tváří. V případě Thomase Pynchona je toto téma pregnantně vymezeno již delší dobu, soustředíme se zde především na analýzu jednotlivých apokalyptických prvků. Problematika zjevení konečné pravdy je zde nahlížena prizmatem Derridových esejů, přičemž hlavním jednotícím rysem všech tří románů je zjištění jednotlivých postav, že konečný smysl, význam, Slovo zjeveno být nemůže. Každé zjevení je vlastně jakési poodhalení tajemství, určení nového směru, zvýšení apokalyptického očekávání. Jediná pravda, která je tu zjevena, je pravda o tom, že je třeba ji hledat i nadále. Autoři existujících esejů se spíše soustředili na jiné aspekty apokalyptické tematiky (konec světa, apokalyptická očekávání) a aplikovali je na jednotlivá díla.

V další kapitole se věnujeme významu paranoie a její klasifikaci v Pynchonových dílech. V pochopení, zjevení konečného smyslu brání postavám i čtenářům samotný jazyk a vyjadřování, v němž hraje podstatnou úlohu metaforizace. Tento proces, ale i podstata metafory, pak skutečný smysl skrývají, deformují, zplošťují. Na rozdíl od doposud publikovaných studií usiluje tento text také o klasifikaci jednotlivých typů paranoie, jejich charakteristiku, zdroje, apod.

Třetí kapitola se věnuje úloze andělských postav a andělské metaforiky. Na tomto poli sice existuje několik esejů, ovšem ty se věnují spíše jednotlivým postavám. Cílem tohoto textu je dokázat, že andělé a andělské postavy nejenže hrají v románech Thomase Pynchona důležitou roli, ale že zároveň sdílejí určité společné rysy napříč těmito díly.

K fenoménu 11. září bylo nutné přistoupit jiným způsobem. V českém kontextu sice existují studie, jež se problematice 11. září věnují, kontinuitu apokalyptického myšlení v rámci americké kulturní historie však sleduje jen málo z nich. Cílem této práce je tedy mimo jiné dokázat, že události 11. září 2001 mají pro postavy zkoumaných románů apokalyptický význam, že mohou přinášet zjevení určité pravdy, byť nelze mluvit o pravdě konečné, „univerzální“, o zjevení Slova. Ne vždy je možné opřít se o hledisko soukromé apokalypsy. Události však vzbuzují v literárních postavách a ve čtenářích přinejmenším apokalyptická očekávání, byť ta nakonec nejsou naplněna. Romány o 11. září jsou nadto veskrze díla, jež chápou význam tohoto data jako apokalyptickou událost, dějinný předěl (i kdyby mělo jít jen o historii osobní či rodinnou) a prostředek zjevení pravdy, respektive pravdy o pravdě, v souladu s tradicí americké literatury a kultury obecně.

Struktura této práce je poplatná výběru témat. V první části knihy se věnujeme třem románům Thomase Pynchona, ve druhé 11. září 2001.

Těmto dvěma větším celkům předchází stručná kapitola, v níž je definován teoretický základ apokalypsy a jejích prvků i historie apokalyptického myšlení a milenarismu v americké kultuře. Samostatná stať je věnována paranooi a jejímu vztahu k apokalypse.

Oddíl věnovaný dílům Thomase Pynchona obsahuje rozbor tří různých apokalyptických prvků. Je zjevení pravdy (neboť to je původní význam termínu „apokalypsa“) vůbec z podstaty věci možné? Jakou úlohu v tom má paranoidní myšlení Pynchonových hrdinů? A konečně, napomáhají tomuto zjevení pravdy poslové shůry, totiž andělé?

Druhá část této knihy se věnuje analýze společensko-kulturní situace po událostech 11. září 2001, které zásadně mění apokalyptický diskurs v americké literatuře posledních let, i příčinám a cestě k této tragédii. Podstatnou část tohoto celku tvoří kapitoly věnované analýze vývoje románu po 11. září 2001 a texty pojednávající o tématu 11. září ve vybraných románech. Apokalyptismus je v těchto dílech pevně časově i místně zakotven, je tematizován prostřednictvím jediného data, jež tvoří jakýsi dějinný předěl, byť jde o hranici částečně umělou, ideologicky vytvořenou s cílem stanovit konec současných dějin a poskytnout jim smysl. V tomto chápání je 11. září 2001 datum, jež stojí mimo historii; Derrida tvrdí, že jde o „zásadní událost, [jež] narušila každodenní chod dějin“ a způsobila ve společnosti trauma.⁸ Traumatická zkušenost není pro americký národ ničím novým, zde se ovšem spojila s milenaristickou tendencí považovat každou takovouto událost za cosi dějinného, za předěl mezi starým světem a novým pořádkem, za jakousi apokalypsu, jež nám má sdělit pravdu o sobě. Tento předpoklad potvrzují i reakce umělců a veřejně činných osobností. Je tedy zřejmé, že 11. září je skutečně považováno v moderní historii americké kultury za dějinný předěl. Zmíněny jsou zde také názory kontroverzní, odporující všeobecně uznávané linii. Kupříkladu Noam Chomsky označil teroristické útoky na Světové obchodní středisko za důsledek zahraniční politiky Spojených států posledních několika desítek let, a dokonce pro činy teroristů vyjádřil určité pochopení. Nesdílel všeobecné přesvědčení, že USA hrají v tragédii 11. září roli oběti.⁹ Susan Sontagová zase relativizovala zavrženíhodnost útočníků a prohlásila, že „ať už se dá o útočnicích, kteří stáli za úterním masakrem, říci cokoliv, rozhodně to nebyli zbabělci“¹⁰.

8 Viz Borradori, G.: *Filozofie v době teroru*, s. 107.

9 Chomsky, N.: *11.9.*, s. 31. Viz také další knihy N. Chomského, které se problematice 11. září věnují, např. *Moc a teror*.

10 Sontag, S.: „The Talk of the Town“.

Metodologický přístup je v této části práce poplatný omezením, jež skýtá výběr tématu. K významu a dosahu 11. září 2001 existuje sice relativně mnoho sekundárních zdrojů v oblasti politologické a dají se k němu vztáhnout také zdroje filozofické, sekundární zdroje z oblasti literární vědy a historie jsou však, jak již bylo řečeno, nemnohé, a to v rámci americké i české literární kritiky. Autor se tedy opírá o texty v kontextu české literární vědy doposud publikované¹¹ a podrobuje je kritickému zkoumání – především v oblasti terminologie a celkového přístupu. Z hlediska literárněvědného zde nabízíme kritickou analýzu dvou vzájemně prostupných termínů: román o 11. září („9/11 novel“) a román po 11. září („post-9/11 novel“), přičemž text polemizuje s vymezením těchto pojmů v českém literárněkritickém kontextu.

Další část této kapitoly pak poskytuje základní přehled o literatuře (p)o 11. září, včetně stručné analýzy témat a motivů. Celý text uzavírají krátké texty interpretačního charakteru, jež rozebírají vybrané romány pojednávající o tematice 11. září. Postupně tak analyzujeme úlohu a význam 11. září v románech *Padající muž* Dona DeLilla, *Příšerně nahlas a k nevíře blízko* Jonathana Safrana Foera, *Americký problém* Kena Kalfuse, *Brooklynské panoptikum* a *Muž ve tmě* Paula Austera a *Terrorista* Johna Updika.

---

11 Jde o tyto statě M. Sýkory: „Klišé, paradigma a problém imaginace: Proměna románu po 11. září“, s. 85–89; a *Vize řádu světa v moderní próze*; a dvě studie M. Procházky: „Apocalypticism in American Cultural History“, s. 77–109; a „Apocalypticism in American Cultural History 2: Revelations of the Other“, s. 79–106.

Teorie apokalypsy

Apokalypsa a apokalyptická hnutí

Ač jsme hned na začátku deklarovali, že tato kniha neaspiruje na religionistický text, je přesto třeba podotknout, že vzhledem ke středoevropskému kulturněhistorickému prostoru zde termín „apokalypsa“ chápeme především z křesťanského hlediska.

Z etymologického hlediska je význam slova apokalypsa zřejmý: pochází z řeckého *apokalypsein* (zjevit, odhalit, odkryt). Původně se tento termín používal výhradně pro specifický literární žánr apokalypsy, jenž je definován jakožto „literární žánr s narativní strukturou; zjevení je lidskému příjemci zprostředkováno nadpřirozenou bytostí a odhaluje transcendentní skutečnost, která je jednak časová, neboť počítá s eschatologickou spásou, jednak místní, neboť její součástí je nadpřirozený svět“¹². V širším kulturně- a literárněhistorickém kontextu lze potom apokalypsu definovat jako „nadpřirozené zjevení Božích záměrů a plánů, která nejsou dostupná běžnými prostředky“¹³ či jako soubor „náboženských spekulací o budoucnosti lidského pokolení a celého světa“¹⁴. Moderní doba pak připisuje křesťanské apokalypse celou řadu dalších významů. Mimo eschatologie, proroctví, vize, zjevení tajemství či mystického osvětlení jde také o katastrofu či destrukci kolosálních roz-

---

12 Collins, J. J.: *The Apocalyptic Imagination: An Introduction to the Jewish Matrix of Christianity*, s. 4 (český překlad byl převzat z Dus, J. A. (ed.): *Proroctví a apokalypsy III: Novozákonní apokalypsy*, s. 33).

13 Dus, J. A. (ed.): *Proroctví a apokalypsy III: Novozákonní apokalypsy*, s. 27.

14 Hanson, P.: *Visionaries and Their Apocalypses*, s. 18.

měrů;¹⁵ v některých případech pak lze apokalyptické zjevení vykládat i sexuálně, jako „odkrytí zapovězeného“¹⁶.

Ve výše uvedeném smyslu se zjevení dá považovat za pozitivní akt, jenž odkrývá lidstvu náhlým, leckdy překvapivým způsobem jakousi základní, věčnou, univerzální pravdu. Tato pravda se často zabývá smyslem lidského bytí či nabízí vizi konce dějin, konce času. Někteří autoři konstatují, že může jít také o „zjevení tajemství nebes“¹⁷, častěji je však tento konec vysvětlován prostřednictvím biblických textů, jež jej nejenom předpovídají, ale také mu dávají smysl a vysvětlují jej.¹⁸ Eschatologická povaha apokalypsy se projevuje propojením pozemské reality a dění ve světě a Božích plánů v tom smyslu, že vše, co se děje ve světě, má svoje kořeny v Božím záměru. Je nicméně zajímavé, že v samotné Bibli je apokalyptický žánr zastoupen spíše okrajově.¹⁹

Prvky apokalypsy

S apokalyptickou tematikou jsou nedílně spjaty další termíny. Především jde o „proroctví“, jež pramení z potřeby lidského příjemce uchovat zjevené pro ostatní jedince. Proroctví v sobě nese prvek nejistoty a nevědosti: není totiž jisté, zdali se v budoucnosti nakonec stane vše přesně tak, jak bylo prorokováno, respektive zdali je proroctví pravdivé, pochází od Boha.²⁰ Zároveň proroctví souvisí s moudrostí: prorok je považován za někoho, kdo ví více než ostatní, a proto jsou jeho výroky brány vážněji než výroky jiných. Zastává také důležitou společenskou pozici, neboť právě on a jemu podobní jsou předurčení k věčné spáse při Posledním soudu.

Tím dochází k určité hierarchizaci vědomostí ve společnosti, neboť proroctví vždy obestírá pocit jakéhosi tajemství až spiklenectví. Skutečný význam zjeveného tak zůstává skrytý, nepoznaný a nedefinovaný. Apokalyptické symboly by měly být „tajemné a neurčité, aby zachovaly

15 Viz Procházka, M.: „Apocalypticism in American Cultural History“, s. 77. Srov. také Dellamora, R.: *Apocalyptic Overtures: Sexual Politics and the Sense of an Ending*, s. 25.

16 Corcoran, P.: *Awaiting Apocalypse*, s. 63.

17 Collins, J.: *The Apocalyptic Imagination: An Introduction to the Jewish Matrix of Christianity*, s. 10.

18 Viz např. úvodní kapitolu zmíněné Procházkovy studie „Apocalypticism in American Cultural History“, jež cituje základní texty teorie apokalypsy, např. *Smysl konců* Franka Kermodeho, o němž bude pojednáno dále.

19 Např. Knihou Daniel a Knihou Zjevení. Viz Dus, J. A. (ed.): *Proroctví a apokalypsy III: Novozákonní apokalypsy*, s. 23.

20 Dus, J. A. (ed.): *Proroctví a apokalypsy III: Novozákonní apokalypsy*, s. 40–41.

„atmosféru“ apokalyptického textu“²¹. Díky této nejednoznačnosti je možné apokalyptická proroctví různě interpretovat,²² neboť v proroctvích není zjevena pravda jako taková. Bůh tu k prorokovi promlouvá v metaforách.²³ Obraz konce nemůže být nikdy vyvrácen, ovšem zároveň nemůže být ani nijak definitivně potvrzen. Tato diskrepance, kterou Damian Thompson nazývá „kognitivní disonance“²⁴, vzbuzuje v posluchačích očekávání zjevení pravého smyslu, přičemž tento koncept literární díla často využívají. Konečně z uvedené definice apokalypsy vyplývá předpoklad existence andělů – Božích poslů, kteří vybraným jedincům doposud skrytou skutečnost zvěstují.²⁵

Apokalypsa je také nedílně spojena s milenaristickým očekáváním, které má někdy až fanatický charakter. Toto očekávání přenáší apokalyptické dění z roviny fiktivní, literární do roviny reálné, tedy do našeho světa. Milenaristé věří, že konec světa nastane zanedlouho a byl již dávno přesně zaznamenan, předpovězen ve svatých textech. Pokud milenaristé považují za tento prorocký text Bibli, respektive konkrétní biblický text (především již zmíněnou Knihu Daniel a Zjevení sv. Jana), pak jde o milenarismus křesťanský; pokud uznávají texty jiné než biblické, většinou dochází ke ztotožnění autora takového textu s prorokem. Příklady takových sekt existuje v kontextu amerického milenarismu mnoho a pojednáváme o nich později.

Apokalypsa, apokalyptismus, milenarismus

Ačkoli je původní význam termínu „apokalypsa“ veskrze pozitivní, neboť do života lidstva vnáší Boží poselství, jsou dnešní konotace apokalypsy spíše negativní. Hans Magnus Enzensberger dokonce tvrdí, že samotná „myšlenka konce světa je jednoduše negativní utopií“²⁶. Posunulo se také časové vnímání apokalypsy. Zatímco především v 1. tisíciletí našeho letopočtu se její příchod považoval za iminentní, bezprostřední, což znamenalo, že lidé věřili, že pravda jim bude zjevena ještě za jejich

21 Collins, J. J.: *The Apocalyptic Imagination*, s. 16.

22 Dus, J. A. (ed.): *Proroctví a apokalypsy III: Novozákonní apokalypsy*, s. 43.

23 Viz např. Kermode, F.: *Smysl konců*, s. 15. Metafora je dle našeho mínění jedním z klíčových pojmů, jak chápat apokalypsu jakožto zjevení v literatuře. Problematice metafory je věnována především kapitola Paranoia, jež pojednává o úloze paranoie v Pynchonových románech, avšak nabízí také principální spojení metafory a apokalypsy.

24 Thompson, D.: *The End of Time: Faith and Fear in the Shadow of the Millennium*, s. 75.

25 O roli andělů pojednává tento text podrobně v kapitole Andělé a andělské postavy.

26 Enzensberger, H. M.: „Two Notes on the End of the World“. *New Left Review*, s. 74 (citováno podle Kumar, K.: „Apocalypse, Millenium and Utopia Today“, s. 205).

životů, v důsledku nenaplněného očekávání, ztělesněného bezpočtem ohlášených a posouvaných termínů, se úloha apokalypsy změnila na imanentní, dřímající.²⁷ Nicméně později ve společnosti převládlo mínění, že možnost zjevení pravdy nepochybně existuje, jde však o koncept spíše teoretický, ležící v oblasti možnosti, než o koncept praktický, jenž by mohl nastat v blízké budoucnosti a ovlivnit naše životy.

Význam pojmů, které se vztahují k apokalypse a teorii konce světa, se dá na rozdíl od samotné apokalypsy definovat jen s obtížemi; jejich význam zůstává „flexibilní“²⁸. Někdy se používají jen pro literární směr,²⁹ jindy jej lze aplikovat také na skupinu lidí či hnutí. John Collins dokonce tvrdí, že „apokalypsa může být technicky apokalypsou, ovšem bez apokalyptických prvků“³⁰, v očích Paula Hansona je adjektivum „apokalyptický“ kolektivní termín používaný k „pojmenování určitých náboženských spekulací o budoucnosti lidského pokolení a světa“³¹. Jiní autoři poukazují na rozdíl významu a konotací mezi termíny „apokalyptismus“ a „milenarismus“. V tomto kontextu je třeba podotknout, že v českých překladech existuje několik variant, jak překládat anglické slova „millenialism“ a „millenarism“, přičemž někteří autoři rozlišují i mezi těmito dvěma anglickými pojmy. V tomto textu důsledně dáváme přednost české variantě „milenarismus“, ačkoli jinde se objevuje i varianta „milenialismus“. Martin Procházka upozorňuje ve své esejí „Apocalypticism in American Cultural History“ na rozdílné významy termínů „millenarianism“ a „millenialism“, kdy první ze zmíněných označuje „víru, že počátek apokalypsy oznámí druhý příchod Krista na zem“, a druhý označuje víru převládající především v americké kulturní tradici, v níž vládne „přesvědčení, že predestinace se projevuje v dějinách vyvoleného národa“³². Vzhledem k tomu, že české překlady tuto distinkci neodrážejí, zvolili jsme výše uvedené užití zastřešujícího českého termínu. V rámci „milenarismu“ se také někdy rozlišují dva subtermíny: „premilenarismus“ a „postmilenarismus“. Definice obou vychází z nejasnosti, s níž je definován samotný zastřešující pojem: tisíc let, podle nichž dostal milenarismus označení, může proběhnout buď po příchodu Krista na zem (postmilenarismus), či před tímto příchodem (premilenarismus).

27 Viz např. Kermode, F.: *Smysl konců*, s. 31.

28 Wilson, R. R.: „The Problems of Describing and Defining Apocalyptic Discourse“, s. 134.

29 Viz např. Dus, J. A. (ed.): *Prorockví a apokalypsy III: Novozákonní apokalypsy*, s. 28.

30 Collins, J.: *The Apocalyptic Imagination: An Introduction to the Jewish Matrix of Christianity*, s. 12.

31 Hanson, P.: *Visionaries and Their Apocalypses*, s. 18.

32 Procházka, M.: „Apocalypticism in American Cultural History“, s. 85.

Podle Krishnana Kumara je apokalyptismus spíše negativní, zatímco milenarismus je v rámci tradice učení Jáchyma z Fiore čistě pozitivní. Apokalyptismus je pozemský a značí konec starého věku, „milenarismus“ je termín nebeský a označuje začátek věku nového: „Apokalyptický konec znamená současně milenaristický začátek.“³³ Damian Thompson pak dodává, že „všechny milenarismus je apokalyptické povahy [...], ovšem nikoliv všechna apokalyptická hnutí mají milenaristickou povahu“³⁴.

Rysy apokalyptických a milenaristických hnutí

Dávnou historii apokalyptických hnutí lze rekonstruovat jen velmi obtížně, neboť důkazy o jejich existenci povětšinou neexistují; vědcům tedy nezbyvá jiná možnost než rekonstruovat povahu každé takové skupiny na základě literárního textu, jež po sobě zanechaly.³⁵ Obecně však jde o „náboženská uskupení, která očekávají okamžitou, naprostou, úplnou kolektivní spásu, jež se odehraje ještě na tomto světě“³⁶. Mezi další rysy, kterými se taková hnutí vyznačují, jmenujme opět přítomnost proroka, jenž věřícím zprostředkovává, co mu bylo zjeveno, silné emoce často extatického až hysterického charakteru, které účastníci pocítují, dále pocity osobní nedostatečnosti a nepatřičnosti a zásadní odmítnutí života, který účastníci doposud vedli.³⁷

Ještě podrobněji rozpracoval společné rysy apokalyptických hnutí Paul Hanson.³⁸ Mezi základní rysy apokalyptických, respektive milenaristických hnutí patří především silné očekávání změn všech podmínek na Zemi, a to v blízké budoucnosti. V představách těchto skupin vypadá konec světa jako katastrofa kosmických rozměrů, přičemž toto neštěstí je předem popsáno a určeno už od počátku naší historie. Podstatnou roli v této události i v tom, co jí předchází, hrají podle těchto hnutí armády andělů a démonů, kteří chod dějin ovlivňují tak, aby historie došla ke kýženému předpovězenému konci. Po katastrofě následuje spása, kterou se svět vrací na samotný počátek času – přímo do Ráje. Tato spása se samozřejmě omezuje pouze na vyvolené, kteří ovšem již nejsou vyvoleni na základě pouhé příslušnosti k národu (jako je tomu např. v judaismu).

33 Kumar, K.: „Apocalypse, Millenium and Utopia Today“, s. 202.

34 Thompson, D.: *The End of Time: Faith and Fear in the Shadow of the Millenium*, s. XIV.

35 Wilson, R. R.: „The Problems of Describing and Defining Apocalyptic Discourse“, s. 134.

36 Hunt, S. (ed.): *Christian Millenarianism: From the Early Church to Waco*, s. 12.

37 Ibid., s. 13.

38 Hanson, P.: *Visionaries and Their Apocalypses*, s. 25–28.

Aby se kosmická katastrofa nezvrhla v nekontrolovaný chaos, je zapotřebí Boží přítomnosti: Bůh sestoupí v těchto představách na Zemi a ustaví zde své království (koncept Posledního soudu). Svou úlohu ve zvěstování této katastrofy hraje prostředník, který může být andělské i lidské povahy. A konečně, po konci světa zavládne na zemi nový, spravedlivý řád.

Stručný přehled vývoje chápání času v apokalyptickém myšlení

Koncept času a historie je pro chápání apokalypsy jakožto zjevení pravdy o smyslu dějin zásadní. Apokalyptická teorie je nedílně spjata s minulostí i s budoucností: z minulosti totiž vychází, k budoucnosti vzhlíží:

Apokalypsa spočívá ve shodě mezi imaginativně zpracovanou minulostí a imaginativně předpovídanou budoucností, ke které se dospívá kvůli nám, tedy těm, kdo zůstáváme „v samotném středu“.³⁹

Vztah k času, respektive k jeho konci a tomu, co se děje po něm, je nedílnou součástí všech apokalyptických textů. V dějinách západní civilizace převládalo přesvědčení, že dějiny musí mít konec.⁴⁰ Pokud totiž čas dostal nějaký počátek, automaticky bylo možné předpokládat, že bude mít i svůj konec. Vnímání času jako veličiny, jež má začátek i konec, bylo ostatně běžné již ve starověku,⁴¹ přičemž na jeho počátku většinou stál nějaký dějinný konflikt či válečný spor.⁴² Apokalypsa tak může být způsobem „osmyslení“ světa – skrze ni nabývá smysl vše, co se kolem nás děje. Proto je vše zlé a potenciálně nebezpečné vykládáno jako apokalyptické.⁴³ Metaforou plynutí času je tikot hodin (tik-tak), v němž „tik“ určuje počátek, genezi, a „tak“ konec, apokalypsu.⁴⁴ V tomto kontextu je třeba mluvit o eschatologii, tedy vědomí, že lidská existence na tomto světě je konečná, a ovšem také o transcenci, snaze tuto konečnost překonat a vtisknout naši existenci nějaký univerzální smysl.

39 Kermode, F.: *Smysl konců*, s. 15.

40 Viz např. Thompson, D.: *The End of Time: Faith and Fear in the Shadow of the Millenium*, s. 9.

41 Cohn, N.: *Cosmos, Chaos and the World to Come: The Ancient Roots of Apocalyptic Faith*, s. 77.

42 *Ibid.*, s. 83.

43 Kermode, F.: *Smysl konců*, s. 33.

44 *Ibid.*